

МАТЕРИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СУСПІЛЬСТВА: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОСТІ

MOTHERHOOD AS A SOCIAL INSTITUTE OF SOCIETY: CURRENT ASPECTS OF THE PRESENT

Статтю присвячено аналізу материнства в сучасному світі. Розкрито та проаналізовано багатогранний аспект цього поняття. Зосереджено увагу на розкритті материнства як соціального інституту суспільства, що відіграє важливу роль у формуванні та підтримці соціальних структур та культурних норм. Воно охоплює не лише біологічний аспект народження і виховання дітей, а й соціальні, економічні та культурні аспекти, які впливають на жінок, сім'ї та суспільство у цілому. У сучасному світі материнство стикається з низкою актуальних проблем, які потребують уваги та вирішення. Багато жінок змушені поєднувати материнство з роботою, що створює додатковий стрес та фінансові труднощі. Поширення дистанційної зайнятості полегшує питання працевлаштування жінок, вони можуть поєднувати зайнятість неповний день та материнство. Жінки навчилися знаходити баланс між різними сферами, різними соціальними статусами. Суспільні очікування щодо ролі жінки як матері можуть бути обмежувачами та дискримінаційними. У статті також розглядаються питання гендерної нерівності, стереотипів та очікувань щодо жіночої ролі в суспільстві. Стереотипи формуються під впливом культурних, соціальних, економічних та політичних чинників і впливають на те, як сприймаються й оцінюються дії та досягнення людей залежно від їхньої статі. Гендерні стереотипи можуть обмежувати професійні та особисті можливості, знижуючи шанси жінок і чоловіків у сферах, що не відповідають стереотипним уявленням. В останні роки з'явився такий феномен, як чайлдфрі, що стало предметом аналізу в статті. Чайлдфрі описує людей, які свідомо вибирають не мати дітей. Цей вибір може бути зумовлений різними особистими, соціальними та культурними причинами. У сучасному суспільстві це явище набуває все більшої популярності, викликаючи широкі обговорення та полеміку.

Ключові слова: материнство, гендер, стереотип, соціальний інститут, дискримінація, чайлдфрі.

The article is devoted to the analysis of motherhood in the modern world. The multifaceted aspect of this concept is revealed and analyzed. Attention is focused on revealing motherhood as a social institution of society, which plays an important role in the formation and maintenance of social structures and cultural norms. It encompasses not only the biological aspect of childbearing and child rearing, but also the social, economic, and cultural aspects that affect women, families, and society as a whole. In the modern world, motherhood faces a number of urgent problems that require attention and solutions. Many women are forced to combine motherhood with work, which creates additional stress and financial difficulties. The spread of remote employment facilitates the issue of employment for women, they can combine part-time employment and motherhood. Women learned to find a balance between different spheres, different social statuses. Societal expectations of a woman's role as a mother can be restrictive and discriminatory. The article also deals with issues of gender inequality, stereotypes and expectations regarding the role of women in society. Stereotypes are formed under the influence of cultural, social, economic and political factors and affect how the actions and achievements of people are perceived and evaluated depending on their gender. Gender stereotypes can limit professional and personal opportunities, reducing the chances of women and men in fields that do not correspond to stereotypical images. In recent years, such a phenomenon as childfree appeared, which became the subject of analysis in the article. Childfree – describes people who consciously choose not to have children. This choice may be due to various personal, social and cultural reasons. In modern society, this phenomenon is gaining more and more popularity, causing wide discussions and polemics.

Key words: motherhood, gender, stereotype, social institution, discrimination, childfree.

УДК 316.356.2:316.334
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.6>

Гоць А.А.

к.соціол.н.,
доцент кафедри філософії та соціології
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

Питання материнства було, є і буде актуальним у всі часи людського існування. Процес материнства завжди був важливим не лише для самої матері як жінки, а й для всього суспільства, бо завдяки материнству відбувається продовження людського роду, зміна покоління, ріст населення, розквіт націй тощо. Материнство являє собою одну з найбільш фундаментальних, значущих цінностей людини.

Актуальність дослідження полягає у тому, що у наші часи материнство частково втратило свої цінність та значущість у житті значної частини суспільства. Через плин часу змінилися уявлення щодо ролі жінки, значущості материнства у людському існуванні, ставлення

самих жінок до процесу та стану материнства, ролі та функцій родини як частини суспільства тощо. У суспільстві виникають різноманітні девіантні прояви поведінки, за яких частково або повністю руйнується звична модель материнства. Це зумовлює актуальність даної роботи.

Метою статті є визначення феномену материнства як соціального інституту та відношення до материнства у сучасному світі.

Материнство вивчали вітчизняні та зарубіжні фахівці: А. Алієва, Е. Алід, І. Ветухова, Б. Вільям-Джонс, Ю. Макешина, Н. Пушкарьова, О. Стрельник, Л. Гріцай, І. Земзюліна тощо.

Материнство в психоаналітичному жанрі розглядали Е. Фромм, К. Юнг, Е. Еріксон та ін.

Материнство як соціально зумовлений конструкт розглядається, наприклад, у працях Дж. Мілля.

Аналіз теоретичних джерел дає змогу стверджувати, що питання розвитку і функціонування материнської сфери в умовах міграції в українському науковому просторі лише започатковуються (Г. Венгер, О. Дутчак, Г. Ляльчук, О. Стрельник, Я. Раєвська).

Сьогодні немає чіткого та єдиного поняття «материнство». Кожна галузь науки досліджує це явище, спираючись на власні потреби та інтерес, тому існує безліч трактувань поняття «материнство».

Материнство як особлива сфера діяльності та взаємовідносин пов'язано з турботою про дітей, інтегровано в ширші контексти сім'ї, батьківства, дитинства та гендерної нерівності й є важливою частиною соціокультурних та демографічних процесів.

У науковому світі материнство вивчають як складне явище, що є результатом взаємодії багатьох чинників (генетичних, біологічних), впливу родинного та соціального середовища. Материнство – це унікальний психологічний феномен, що має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості [1].

Материнство – це фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки з моменту зачаття і до народження дитини, а з моменту народження – як факт походження дитини від певної жінки, що оснований на кровній спорідненості між матір'ю і дитиною, юридично посвідчений актом записом про народження дитини в державних органах РАЦС, що є передумовою виникнення правового статусу матері [2].

Розкриваючи сутність та зміст поняття «материнство», доцільно навести визначення, що міститься у Сучасному тлумачному словнику української мови: під материнством розуміється «стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини» [3, с. 466].

Материнство є важливим соціальним інститутом, який відіграє ключову роль у формуванні суспільства. Воно охоплює різноманітні аспекти взаємовідносин, культурних норм та соціальних практик, пов'язаних із народженням, вихованням та доглядом за дітьми. Як зазначає І. Рущенко, інститути мають такі складники: «Маси людей або спеціалізовані групи, зайняті стереотипною (стандартною) діяльністю певного напрямку або змісту; технології, знаряддя праці та матеріальні ресурси, необхідні для реалізації певного виду діяльності; регулятори діяльності у вигляді наборів цінностей, символів, норм, правил, кодексів, традицій, санкцій; соціальні ролі відповідно до розподілу праці та характеру діяльності вкупі з організаційними схемами та прийомами, що реалізуються у межах спеціалізо-

ваних закладів, установ, підприємств, тощо» [4, с. 279–280].

Виходячи із цього визначення, наведемо деякі з ключових аспектів материнства як соціального інституту. Матері відіграють вирішальну роль у соціалізації дітей, передаючи їм культурні цінності, соціальні норми та традиції. Материнство сприяє формуванню особистості дитини, її моральних та етичних принципів.

Матері часто є основними хранителями сімейних традицій та зв'язків між поколіннями. Материнство сприяє зміцненню соціальних зв'язків та згуртованості в суспільстві.

У різних культурах існують специфічні очікування щодо ролі матері, що впливає на її соціальний статус і можливості. Важливою сучасною тенденцією є боротьба за гендерну рівність, яка включає перегляд традиційних ролей та підтримку працюючих матерів.

У багатьох культурах материнство має особливе значення, відображаючи ідеали жіночності та жертвовності.

Узагалі культура материнства – це ціннісно-діяльнісний компонент культури, що характеризує як окрему особистість, так і суспільство. Культура материнства на індивідуальному рівні є складовою частиною загальної культури жінки, яка відбиває ступінь усвідомлення та виявлення материнського призначення у її соціальному існуванні. Останнє реалізується через сприяння засвоєнню дітьми духовних цінностей суспільства, поширення прогресивних соціальних цінностей для подальшого розвитку дитини та включення її у соціум як суб'єкта соціального розвитку [5].

Сьогодні материнство як специфічний об'єкт соціологічного дослідження розглядається в контексті ґендерованості батьківства та практик піклування про дітей. Батьківство є найґендерованишим соціальним інститутом та практикою, а диференціація інституційних механізмів регулювання практик материнства та батьківства утворює ядро системи ґендерного розподілу праці. ґендерований характер цих практик зумовлений тим, що переважно жінки є основними суб'єктами піклування про дітей і залежних дорослих у межах ґендерного розподілу праці, та ця практика конструюється як така, що витікає з «природного» почуття обов'язку та емоційної прихильності [6].

Материнство часто асоціюється з певним набором стереотипів у суспільстві, таких як «потрібно народжувати – ти ж жінка» або «треба бути хорошою мамою». Перше призводить до того, що жінка народжує та не отримує задоволення від соціальної ролі матері або взагалі не справляється з нею, й виникають девіації з боку неї або дитини. Друге також має наслідки, а саме тиск із боку оточуючих. Жінка намагається (як вона зрозуміла поняття «хороша мама», яке їй нав'язують) виконувати

свої обов'язки та перетворюється на гіпертурботу, що впливає на сімейне життя (відносини подружжя), погіршуються відносини з дитиною та ін. Стереотипні уявлення негативно впливають на виконання своїх соціальних ролей у суспільстві.

Відповідно до концепції Ліппмана, стереотип – це прийнятий в історичній спільності зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації під час пізнання навколишнього світу, заснований на попередньому соціальному досвіді. Тобто це спрощене, заздалегідь прийняте уявлення про дійсність, що не впливає із власного досвіду людини, а виникає на основі опосередкованого сприйняття. За Ліппманом, процес формування стереотипів пов'язаний із необхідністю економії власних зусиль індивіда стосовно пізнання та осмислення навколишнього середовища. Індивід не повинен самостійно класифікувати дійсність «по-новому», оскільки може спиратися на наперед задані межі пізнання соціальної реальності [7].

Нині ґендерні стереотипи є досить розповсюдженими в економічній сфері і з ними стикається кожна друга жінка. До найбільш розповсюджених стереотипів належать такі: чоловік повинен забезпечувати родину, тому він повинен отримувати більшу заробітну плату, ніж жінка, за однакову роботу; жінки за природою менш орієнтовані на професійну діяльність, більше орієнтовані на сім'ю, дітей; чоловік за своєю природою є значно кращим керівником/лідером, аніж жінка; жінки менш активні у пошуку роботи. Саме ці стереотипи суспільної свідомості і створюють підґрунтя для існування ґендерної нерівності в Україні [8].

Важливе питання – це зайнятість жінок із дітьми. В інформаційному суспільстві нікого не дивує орієнтація жінок на матеріальне благополуччя, на високий соціальний статус, бо всі вважають, що це дає їм змогу стати незалежними у житті, уникнути складних ситуацій і зробити життя легшим. Звичайно ж, неможливо безпосередньо змусити жінку вибрати кар'єру або материнство. Єдине, що можуть зробити суспільство і його інститути, – це поставити жінку в таке становище, за якого її вибір буде обмежений. У такому разі відбувається втрата сутності і, як назвав би Ж.-П. Сартр, «існування без сутності» [9].

Матері виявляються затиснутими між вимогами ринку праці та соціокультурними приписами «інтенсивного материнства», а народження дитини спричиняє серйозні наслідки для життєвих траєкторій жінок [10].

Сьогодні є проблема, що зумовлена зіткненням між, з одного боку, вимогами ринку праці, процесами індивідуалізації, що спричиняють активне залучення матерів у сферу зайнятості, надто у країнах із культурною легі-

тимацією ґендерного контракту «матері, яка працює», та, з іншого – поширенням практик «інтенсивного», відповідального, дитиноцентричного материнства у сучасній батьківській культурі [11]. Таким чином, жінки відкладають вагітність на більш зрілий вік, керуючись мотивом побудувати кар'єру. Наслідком цього є поява таких понять, як «сурогатне материнство», «усиновлення» тощо. З іншого боку, як зазначають феміністки, жінка сьогодні універсальна та може в сучасних реаліях бути успішною та мати дітей. Даний аспект досліджує Клавдія Голдін, яка отримала Нобелівську премію з економічних наук за дослідження ролі жінок у формуванні ринку праці. Голдін показала, що технологічний прогрес, зростання сфери послуг і підвищення рівня освіти спричинили зростання попиту на жіночу працю. Вона переглянула архіви та збирила дані зі США за понад 200 років, що дало їй змогу продемонструвати, як і чому ґендерні відмінності в доходах і рівнях зайнятості змінювалися з часом.

Вона виявила, що історично вважалося, що ґендерний розрив у зарплаті можна пояснити відмінностями в освіті та виборі професії. Однак Голдін довела, що основна частина цієї різниці в доходах зараз припадає на жінок, які працюють в одній професії, і що вона переважно виникає з народженням першої дитини [12].

Жінки сьогодення звертаються до послуг нянь, тим самим починають працювати значно раніше, ніж виповниться три роки дитині. Зміни практик материнства, поява нових (альтернативних материнським) практик піклування про дітей стимульовані ціннісними змінами суспільства. У соціокультурних уявленнях та рольових експектаціях більшості населення України материнство є найголовнішою сферою жіночої самореалізації, а «хороше материнство» є жертвним із погляду підпорядкування жінкою власних інтересів (у т. ч. професійних) інтересам дитини. За даними Європейського соціального дослідження 2017 р., серед європейських країн Україна вирізняється найбільшою часткою респондентів, які рішуче не схвалюють поведінку тих жінок, які мають дітей віком молодше трьох років, але вирішили працювати повний робочий день: таку думку висловив кожний четвертий опитаний у країні. Рішення жінок із маленькими дітьми працювати повний робочий день повністю підтримали 5,4% респондентів [13]. Проте сьогодні, коли в світі розповсюджуються дистанційна зайнятість, зайнятість неповний робочий день, ми можемо стверджувати, що жінки стають більш активними. Це дає змогу поєднувати материнство та роботу, будувати свій графік. Часто в суспільстві це знецінено, та через стереотипи жінка, яка займається дітьми, вважається не зайнятою нічим. Проте це зовсім не

так, турбота – це дуже важка праця та внесок у суспільство у цілому [14].

Формування пізнавального інтересу до материнства як соціального феномену почасті гальмувалося домінунванням біосоціальних, етологічних та есенціалістичних концепцій материнства, що ґрунтуються на уявленні про материнство як переважно природне явище, пов'язане з інстинктивною природою та еволюційним розвитком. Так, на особливих функціях материнства наголошував Е. Фромм у праці «Мистецтво любити. Дослідження природи любові», визначаючи материнську любов як «безумовну самовіддачу в ім'я життя дитини та її потреб», та говорить про суттєву відмінність між материнською та батьківською любов'ю до дитини [11].

На думку Е. Фромма, кожна людина незалежно від статі прагне до розвитку і цілісності. Він сформулював принцип, який безпосередньо впливає з людської природи і який полягає у тому, що здатність до дії породжує потребу у використанні цієї здатності, а неможливість її використання веде до розладу нормальної діяльності [15]. Тобто якщо жінка має здатність стати матір'ю і якщо вона не народить дитину і не дасть їй усю свою любов, то рішенням цього питання буде повний виклад її здібностей в інших сферах. Головне призначення жінки Е. Фромм бачить у продовженні роду.

Цілком протилежною є думка Сімони де Бовуар. Вона стверджувала, що наявність або відсутність у жінки дітей не є індикатором її самоідентифікації. Актуальною проблемою для сучасної жінки є спроби усвідомити, які можливості надають їй чоловіча та жіноча поведінка. Жінка не просто усвідомлює себе тілесно, вона визначає свою значимість у масштабах прийнятої нею системи цінностей, які, як правило, виробляються під впливом соціокультурного середовища. Особливістю жінки є те, що вона шукає цінності серед усіх цінностей світу і потім залежно від ситуації актуалізує одні і відкидає на задній план інші [16].

Окрім суспільних чинників впливу на відношення до материнства, існують ще й, так би мовити, внутрішні фактори, які беруть свій початок із дитинства жінки, відношення до неї її власної родини. Загалом можливо виокремити два боки відношення до материнства у сучасному суспільстві: «за» материнство і «проти». Причому до другого варіанту відносимо ще й таку модель поведінки, за якої застосовуються «неприродні» дії відносно дітей: аборти, відмова від дітей, жорстоке поводження, байдужість, легковажність та ін. Зараз материнство сприймається не як головне завдання жінки, її святий обов'язок, а скоріше як один із варіантів для саморозвитку жінки.

У другій половині ХХ ст. розповсюджується термін «чайлдфрі» (англ. childfree) як

саме явище свідомого вибору не мати дітей. Чайлдфрі є важливим складником сучасного суспільного дискурсу, що відображає зміни в поглядах на родинні структури та особистий вибір. Цей феномен підкреслює важливість визнання та поваги до різноманітних життєвих шляхів і рішень, спрямованих на досягнення індивідуального щастя та гармонії. Сам термін «чайлдфрі» існує з початку 1900-х років, але лише у 1970-х феміністки почали використовувати його ширше, описуючи групу жінок, які добровільно вирішили бути бездітними.

Дж. Віверс виокремила дві категорії чайлдфрі: «прихильників (aficionados) бездітного способу життя» та тих, «хто відкидає (rejectors) батьківство». Афісьонадо – це люди, які не хочуть змінювати свій усталений спосіб життя, не хочуть відмовлятися від своїх звичок, хобі, свободи подорожувати, можливості мати особистий простір тощо заради виховання дітей, навіть якщо діти їм подобаються. Представники цієї групи чайлдфрі, як правило, не сприймають свій вибір як політичний або ідеологічний та мають більш різноманітний бекграунд, ніж ті, хто відкидає батьківство. Реджектори – це люди, що твердо переконані у своєму рішенні не мати дітей, вони не відрізняються любов'ю до дітей та відкрито висловлюються щодо свого рішення. Ці категорії чітко розрізняються за мотивацією вибору: для афісьонадо спосіб життя без дітей виглядає привабливішим, ніж батьківство, тоді як реджекторів відштовхує саме батьківство, народження та виховання дитини, а переваги способу життя без дітей не є для них принципово важливими [17].

Серед головних принципів існування чайлдфрі визначають: «живи сам та не заважай жити іншим»; найпоширеніші причини відмови від народження: небажання жертвувати особистим простором заради дитини, відсутність вагомої причини мати дітей, небажання втрачати час, бридливості до дітей, наявність домашніх улюбленців, висновки зі спостережень за дітьми близьких чи друзів; серед чайлдфрі є люди, котрі мають дітей, а також ті, хто симпатизує чужим чадам, однак не хоче мати власних. Дослідження довели: більшість вільних від дітей мають вищу освіту (іноді не одну), високооплачувану роботу, проживають у містах та часто відмежовуються від релігії, такі пари мають ліберальні погляди на життя та відмовляються від традиційних ґендерних ролей [18].

Деякі дослідження показують, що кількість чайлдфрі на Заході невпинно зростає. Американський дослідницький центр Pew у 2021 р. з'ясував, що близько 44% людей у віці від 18 до 49 років, які не стали батьками, не думають, що коли-небудь їх заведуть.

Ця цифра зросла з 37% у 2018 р. Понад половина з них пояснили свою бездітність

тим, що вони просто не хочуть мати дітей, а не проблемами зі здоров'ям або відсутністю партнера.

Дослідження YouGov 2020 р. в Англії та Вельсі показало, що понад половина британців віком від 35 до 44 років, які не мали дітей, ніколи їх не планували [19].

Сьогодні чайлдфрі як спосіб життя, який вибирають як чоловіки, так і жінки, є реальністю як у країнах Західної Європи, так і в сучасному українському суспільстві. Проте, як показує дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», ставлення населення України до чайлдфрі є переважно негативним. Автори дослідження вибрали декілька категорій, щодо яких можлива перевірка толерантності: ЛГБТ+, люди, які вирішили не мати дітей, та люди, які не вірять у Бога. Виявилось, що до ЛГБТ+ негативно ставляться 47% респондентів, нейтрально – 44%, позитивно – 7%; до людей, які вирішили не мати дітей, негативно ставляться 42% респондентів, нейтрально – 48%, позитивно – 8%; до тих, хто не вірить у Бога, негативно ставляться 28% респондентів, нейтрально – 63%, позитивно – 8%. Таким чином, люди, які вирішили не мати дітей, належать до номінальної групи, представники якої з великою ймовірністю зіштовхнуться з негативним ставленням до свого вибору як від найближчого, так і від ширшого соціального оточення [17].

За визначенням М. Фуко, техніки себе – це «практики рефлексивні і довільні, за допомогою яких люди не тільки встановлюють собі правила поведінки, але прагнуть також перетворювати самих себе, змінювати самих себе у своєму особливому бутті та робити зі свого життя витвір, який би ніс деякі естетичні цінності й відповідав деяким критеріям стилю» [20, с. 280].

Материнство не повинно бути вимушеним. Кожна жінка повинна мати право самостійно вирішувати, чи хоче вона стати матір'ю і коли саме це робити. Примус до материнства або очікування, що всі жінки повинні стати матерями, обмежує їхні права та свободи. Водночас в Україні пропонували запровадити податок на бездітність: якщо дітей у родині менше трьох – доведеться платити [21]. Але чи зможуть жінки виконувати добре свою соціальну роль, якщо їх вимусили стати матір'ю? Це дуже суперечливе та дискусійне питання. Податок на бездітність може збільшити соціальну нерівність, оскільки він може непропорційно впливати на малозабезпечені сім'ї, які вже перебувають у складних економічних умовах.

Саме материнство в сучасному світі децю знецінюється. Більшість практик материнства є структурно-відтворюючими, тобто такими, що відтворюють існуючий ґендерний порядок, у межах якого жінки є відповідальними за сферу приватного та за повсякденне піклування про дітей. Поряд із цим як струк-

турні умови (наприклад, зміни у системі батьківських відпусток та доступність державних дитсадків), так і власне практики піклування про дітей можуть стимулювати зміни цього порядку [6].

Можна підсумувати, що материнство у соціології розглядається здебільшого з позиції рольового підходу. Із розвитком суспільства сам феномен материнства змінюється, змінюється й відношення до жінок. Сучасні реалії вимагають від жінок вміння поєднувати різні соціальні статуси, особливо ті, що не мають ресурсної підтримки, наприклад чоловіка. Стереотипи, що склалися негативно, впливають на материнство у цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

- Кулик А.В. Вивчення материнства в історичному аспекті. *Філософія в сучасному світі* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 20–21 листопада 2020 р. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 294 с. URL: <https://web.kpi.kharkov.ua/pcw/wp-content/uploads/sites/210/2020/11/FILOSOFIYA-V-SUCHASNOMU-SVITI-2020-.pdf#page=283>
- Ганкевич О.М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99. URL: [file:///C:/Users/flpho/Downloads/vmaltseva,+Hankevych+O.M.+\(2014-36\).pdf](file:///C:/Users/flpho/Downloads/vmaltseva,+Hankevych+O.M.+(2014-36).pdf)
- Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / Н.М. Божко та ін. ; за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ШКОЛА, 2011. 1008 с.
- Рущенко І.П. Соціологія : курс лекцій. Харків, 1996. С. 279–280. URL: <http://soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/R/RUSHCHENKO/rushchenko.doc>
- Полякова О.М. Формування культури материнства старшокласниць як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2009. № 2. С. 41–50. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/items/19ce8171-ae7a-4254-a618-4dd52c4d8d4b>
- Стрельник О.О. Материнство та соціальні зміни: структурно-трансформуючі практики піклування про дітей. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2016. Вип. 37. С. 260–267. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/download/8097/7576/>
- Lippman Walter. *Public Opinion*. New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. 268 p.
- Черба В.М. Гендерна нерівність на ринку праці України. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: https://donntu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D0%A3%D0%A4%D0%95%D0%91-docx.pdf#page=85
- Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Досвід феноменологічної онтології (фрагменти) / пер. з франц., передм. і

прим. Ст. Колядко. Видавництво : Серія «Philosophy», 2009. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sartre_Jean-Paul/Buttia_i_nischo_frahmenty/

10. Стрельник О. Материнство та турбота про дітей у суспільстві ризику. *Український соціум*. 2017. № 1. С. 72–83. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/72-83__no-1__vol-60__2017__UKR.pdf

11. Нгуєн Тхі Нгок Лінь. Рух child free: історія виникнення та принципи існування. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес* : матеріали Міжнар. наук.-теор. конференції студ. та аспір., 8–9 квітня 2020 р. Харків : НТУ «ХПІ», 2020. 496 с. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/PoltNTU/4535/Strelnyk_Dyssert.pdf?sequence=1&isAllowed=y

12. Дзюбак А. Материнство чи кар'єра: чому жінок досі змушують вибирати. *Гречка*. 2023. URL: <https://gre4ka.info/statti/76096-materinstvo-chi-kar-era-chomu-zhinok-dosi-zmushuyut-vibirati/>

13. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України : звіт / наук. кер. Е.М. Лібанова. Київ, 2012. 205 с.

14. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології : монографія. *Критика*. 2017.

URL: <https://krytyka.com.ua/books/turbota-yak-robota-materynstvo-u-fokusi-sotsiolohiyi>

15. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 192 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fromm_Erich/Mystetstvo_liubovi/

16. Сімона де Бовуар. Друга стаття. Т. 1 / пер. з франц. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. Київ : Основи, 1994. 390 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/de_Bovuar_Simona/Druha_stat_Tom_1/

17. Зубарев О. Чайлдфріуфокусіякіснихсоціологічних досліджень. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2021. Вип. 47. URL: DOI: 10.26565/2227-6521-2021-47-03

18. Життя без дітей: чайлдфрі по-українськи. URL: <https://www.lifepravda.com.ua/travel/2009/11/12/33004/>

19. Севедж М. Чи змінюють чайлдфрі суспільні норми. *BBC Worklife*. 2023. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv231w4z37wo>

20. Foucault M. The history of sexuality. 2012. Volume 2. The use of pleasures. SPb.: Academic project. URL: <https://www.amazon.com/History-Sexuality-Vol-Use-Pleasure/dp/0394751221>

21. Податок на бездітність / Кабінет міністрів України. Електронні петиції. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/2555>